

הרב ברוך וינטרוב

מושבע ועומד מהר סיני ואיסור חל על איסור

א. שבועה שלא אוכל ואכל נבלות

איתא בשבועות:

שבועה שלא אוכל ואכל אוכלים שאינן ראויין לאכילה ושתה משקין שאינן ראויין
לשתיה פטור. שבועה שלא אוכל ואכל נבלות וטרפות שקצים ורמשים חייב. רבי
שמעון פוטר (שבועות פ"ג מ"ד).¹

בגמרא אנו מוצאים התלבטות בביאור טעמו של תנא קמא – מדוע לגבי אוכלים שאינם
ראויים לאכילה (להבנת הגמרא, איסורים בכללם) הוא מחייב, ואילו לגבי נבילות הוא
פוטר?

יישובה של הגמרא לבעיה זו הוא שברישא מדובר בנשבע סתם שלא יאכל, שאז אינו כולל
אוכלים שאינם ראויים לאכילה, ואילו בסיפא מדובר בנשבע שלא יאכל נבילות. ומאחר
ופירש שלא יאכל נבילות פשוט כי אם אכלן חייב.
הגמרא שבה והקשתה, שאפילו אם מפרש כיצד יכול להתחייב על אכילת נבילות? והלא
מושבע ועומד מהר סיני הוא שלא לאכול נבילות!

רבי יוחנן וריש לקיש נחלקו ביישוב קושיה זו. דעת רבי יוחנן היא שבכולל דברים
האסורים עם דברים המותרים חלה השבועה גם על דברים האסורים, ואילו דעת ריש
לקיש היא שב'כולל' השבועה לא חלה, וכאן מדובר כאשר אסר על עצמו חצי שיעור.
בביאור המחלוקת בין רבי יוחנן לריש לקיש כתבה הגמרא שלכולי עלמא מועיל 'כולל'
לעניין הדין הרגיל של איסור חל על איסור, ומה שנחלקו הוא דווקא בשבועה החלה על
איסור, שהיא איסור הבא מחמת עצמו (כלומר, מחמת האדם).
מדוע יהיה הבדל בין איסור שבועה ובין שאר האיסורים לעניין 'אין איסור חל על איסור'?

ב. נשבע לקיים את המצווה

שנינו במשנה בשבועות:

1 בתלמוד הבבלי מאוחדת משנה זו עם סוף משנה א ועם משניות ב ו-ג.

נשבע לבטל את המצוה ולא ביטל פטור. לקיים ולא קיים פטור, שהיה בדיון שיהא חייב כדברי רבי יהודה בן בתירא. אמר רבי יהודה בן בתירא מה אם הרשות שאינו מושבע עליה מהר סיני הרי הוא חייב עליה מצוה שהוא מושבע עליה מהר סיני אינו דין שיהא חייב עליה. אמרו לו לא אם אמרת בשבועת הרשות שכן עשה בה לאו כהן תאמר בשבועת מצוה שלא עשה בה לאו כהן שאם נשבע לבטל ולא ביטל פטור (פ"ג מ"ו).

המשנה מביאה את מחלוקת חכמים ורבי יהודה בן בתירא בשאלה האם ניתן להישבע לקיים מצוות. מדברי המשנה נשמע שלכולי עלמא לא ניתן להישבע לבטל מצווה והמחלוקת היא האם ניתן להישבע לקיים מצווה, כאשר הכלל בו משתמשים חכמים על מנת לפטור את הנשבע מלקיים את המצווה הוא שבועה זו 'לא עשה בה לאו כהן'. כלומר, על מנת לחייב צריכה השבועה להיות ברת היפוך. שבועה לקיים את המצווה אינה עומדת בתנאי זה: אם הפכוה תיווצר שבועה לבטל את המצווה, ושבועה לבטל את המצווה אינה חלה. לכן לדעת חכמים גם שבועה לקיים את המצווה אינה חלה. מדברי המשנה נראה כי העובדה שאדם מושבע ועומד מהר סיני אינה סיבה לאי-חלותה של השבועה, להיפך, היא סיבה לחלותה – קל וחומר מקיום שבועה על דבר הרשות. כך משמע מדברי רבי יהודה, ואף חכמים אינם דוחים את עיקר דבריו אלא טוענים לבעיה צדדית בלבד – השבועה אינה ברת היפוך. עם זאת, הבנה זו מוקשה מן המשנה שהזכרנו לעיל (פ"ג מ"ד), שעליה הגמרא שואלת כיצד חלה שבועה שלא יאכל נבלות והלא 'מושבע ועומד מהר סיני'. מגמרא זו משמע כי היות האדם 'מושבע ועומד מהר סיני' הינה סיבה לאי-חלות השבועה; וצריך עיון.

ג. שלא עשה בה לאו כהן

נראה, שיש ליישב את דברי הגמרא בדף כג: על פי מחלוקת התוספות ותוספות הרא"ש בביאור הסוגיה לקמן. הגמרא מביאה ברייתא ובה מקור לכך שאין שבועה חלה על דבר מצווה:

יכול נשבע לבטל את המצוה ולא ביטל יהא חייב? ת"ל: להרע או להיטיב, מה הטבה רשות, אף הרעה רשות. אוציא נשבע לבטל את המצוה ולא ביטל שהוא פטור; יכול נשבע לקיים את המצוה ולא קיים שיהא חייב? ת"ל: להרע או להיטיב, מה הרעה רשות, אף הטבה רשות (שבועות כז.).

מברייתא זו נשמע שאי-חלותן של שבועה לקיים את המצווה ושל שבועה לבטל את המצווה נובעות מאותה הסיבה – הפרשיה העוסקת בשבועות (ויקרא ה'), משתמשת בביטוי 'להרע או להיטיב', וביטוי זה אמור דווקא לגבי דבר הרשות ולא לגבי דבר המצווה. על כן, הנשבע לקיים או לבטל את המצווה ולא קיים שבועתו – פטור. מאליה עולה השאלה – אם פרשיית השבועות אינה עוסקת בקיום מצוות או ביטולן, מדוע צריכים חכמים להשתמש בנימוק 'לאו פֶּהַן' בתשובתם לרבי יהודה בן בתירא? מוטב היה להם לומר כי שבועה לא חלה אפילו על קיום דבר מצווה מכיוון שפרשיית השבועות לא ריבתה שבועה מעין זו!

תוספות (ד"ה מדאיצטריך) התקשו גם הם בשאלה זו. הם מתרצים ש'להרע או להיטיב' אינו ממעט שבועה לקיים את המצווה אלא רק שבועה לבטלה. לולא הנימוק 'לאו פֶּהַן', הקל והחומר שהביא רבי יהודה בן בתירא היה עשוי ללמד על שבועה לקיים את המצווה. מנגד, תוספות הרא"ש על סוגיה זו (ד"ה אלא) מסביר כי דברי חכמים במשנה נועדו להוכיח לרבי יהודה בן בתירא שהקל והחומר שלו ניתן להפרכה, על אף שהיה ניתן לדחותו מילפותא מפורשת.

נמצא כי נחלקו תוספות ותוספות הרא"ש מחלוקת יסודית. לדעת התוספות אמנם נכון הוא כי שבועה לקיים את המצווה לא מוזכרת בפרשייה, אך מכל מקום היה מקום לחייב עליה מקל וחומר, לולא שיש סיבה אחרת לפטור – מצד שלא עשה בה לאו פֶּהַן. לעומת זאת, לדעת תוספות הרא"ש סיבת הפטור בשבועה לקיים את המצווה היא ששבועה זו אינה מוזכרת בפרשייה. הנימוק שלא עשה בה לאו פֶּהַן לא נועד אלא להוכיח ששבועה זו אינה חמורה משבועת הרשות, אך אין בכך צורך של ממש ואין זו הסיבה לפטור.

ד. מושבע ועומד מהר סיני ואין איסור חל על איסור

אליבא דתוספות הרא"ש, אם כן, ניתן לבאר בקלות את דברי הגמרא בדף כג: שהבאנו לעיל. הגמרא שואלת כיצד ייתכן שהנשבע שלא יאכל נבילות ואכל חייב, והלא מושבע ועומד מהר סיני הוא. כוונת הגמרא היא לשאול: מאחר שמושבע ועומד מהר סיני הוא הרי שמדובר בשבועה לקיים את המצווה – ושבועה זו לא מוזכרת בפרשיית להרע או להיטיב, ואם כן כיצד יתחייב עליה?

אלא שלדברי התוספות קשה הקושיה שהקשינו קודם, שהרי לשיטתם מושבע ועומד מהר סיני אינו סיבה לפטור שבועה לקיום מצווה כי אם לחייב, כפי ששמע מדברי רבי יהודה

בן בתירא, והסיבה לפטור היא 'ליתא בלאו והן'². כיצד, אם כן, מביאה הגמרא את העובדה כי מושבע ועומד מהר סיני כסיבה לפטור?

נראה כי ביאור דברי הגמרא על פי התוספות יילמד מדבריהם לקמן (כז. ד"ה לקיים). התוספות שם מקשים שלכאורה מדברי המשנה נלמד כי בשבועה ליכא דין אין איסור חל על איסור, שהרי לא חכמים ולא רבי יהודה בן בתירא מתייחסים אליו. תשובתם היא שכל המשנה אמורה דווקא במצוות עשה, אך באיסורים מודה רבי יהודה בן בתירא שהנשבע לקיים את האיסור ולא קיים פטור כיוון שאין איסור חל על איסור.³

הביאור לדברי הגמרא הוא, אם כן, שעל אכילת נבילות ושרצים הוא מושבע ועומד מהר סיני, ולפיכך אין הוא יכול להיאסר בהם שוב מחמת השבועה (הועיל ואין איסור חל על איסור).

נמצאנו למדים שקושיית הגמרא 'והלא מושבע ועומד מהר סיני הוא?' ניתנת להבנה בשני אופנים – או כדין נקודתי בשבועות, כדעת תוספות הרא"ש, או כדין כללי באיסורים, שאין איסור חל על איסור, כדעת התוספות.

ה. הנשבע לקיים מצוות עשה

נפקא מינה אפשרית בין שתי השיטות אותן הצגנו בהבנת 'מושבע ועומד מהר סיני' היא לגבי הנשבע לקיים מצוות עשה. אם נאמר כי דין 'מושבע ועומד מהר סיני' קשור לשבועות, אין לחלק לגביו בין מצוות עשה למצוות לא תעשה. אך אם מדובר בדין הקשור לאיסורין הרי שלכאורה הוא יחול דווקא לגבי הנשבע לקיים לאו, ולא לגבי הנשבע לקיים עשה. לגבי הנשבע לקיים עשה יתקיים הנימוק המובא במשנה – 'שלא עשה בה לאו כהן'.

בגמרא בנדרים שנינו:

ואמר רב גידל אמר רב: מנין שנשבעין לקיים את המצוה? שנאמר: נשבעתי ואקיימה לשמור משפטי צדקך. והלא מושבע ועומד מהר סיני הוא! אלא הא קמ"ל, דשרי ליה לאיניש לזרוזי נפשיה (נדרים ז:).

ופירש בעל המאור:

וכן בנשבע לקיים מצות לא-תעשה אין עליו שום עונש שבועה בין כשקיימה בין בשבטלה, שאין עליו בבטול המצות מחמת השבועה לא קרבן ולא מלקות. והיינו

2 אי אפשר לפרש שזוהי כוונת הגמרא בשאלתה, שהרי הגמרא שואלת זאת במפורש להלן (כד).
3 אמנם האחרונים העירו לסוגיה בדף כ: ולתוספות שם (ד"ה דכ'), שלדעתם אליבא דרבי יהודה בן בתירא גם שבועה לקיים איסורים חלה, ומשמע שאין כלל בעיה של איסור חל על איסור.

דאמרי' בסוף מכות... מושבע ועומד מהר סיני הוא כלומר ואין איסור השבועה חל על איסור המצוה לפי שאין איסור חל על איסור. ובנשבע לקיים מצות עשה השבועה והנדר חלין עליו למלקות אבל לא לקרבן לפי שאינה בלאו והן לא מעטה הכתוב אלא מקרבן דכתיב ביה להרע או להיטיב. ושפיר דמי לכתחלה למעבד הכי בין בשבועה בין בנדר ולקיומא מאי דאמר כדאמרינן התם מנין שנשבעין לקיים את המצוה שנאמר נשבעתי ואקיימה וכו' (שבועות יב: בדפי הרי"ף).

בעל המאור מסביר כי כאשר אדם נשבע שלא יאכל נבילות (לקיים מצוות לא תעשה) אין השבועה חלה כלל מכיוון שאין איסור חל על איסור; בעל המאור מפרש כי זאת משמעות הביטוי 'מושבע ועומד מהר סיני הוא'. לעומת זאת, במקרה שבו אדם נשבע לקיים מצוות עשה, לדעת בעל המאור השבועה חלה אלא שהנשבע אינו חייב עליה קרבן, בגלל הכלל הקובע כי על מנת להתחייב בקרבן צריכה השבועה להיות ברת היפוך. דעת בעל המאור, אם כן, שווה לדעה אותה הבאנו לעיל בשם התוספות.

הרמב"ן במלחמות ה' חלק על בעל המאור. לדעתו, בנשבע לקיים את המצווה אין השבועה חלה כלל, לא לעניין לאו ולא לעניין קרבן. כל מה שבא רב גידל לחדש הוא שאף על פי שהשבועה אינה חלה, מכל מקום מותר להישבע לקיים מצווה ואין בכך משום שבועת שווא, "דשרי ליה לאיניש לזרוזי נפשיה".

להוכחת דבריו כי שבועה לקיים מצוות עשה אינה חלה כלל, הרמב"ן אינו מסתפק בסוגיה בשבועות (זז). האומרת כי להרע או להטיב הוא בדבר הרשות דוקא, ומביא כמקור את הסוגיה בנדריים:

חומר בנדריים מבשבעות כיצד כו'. רב כהנא מתני: אמר רב גידל אמר רב, ורב טביומי מתני: אמר רב גידל אמר שמואל, מנין שאין נשבעין לעבור על המצות? ת"ל: לא יחל דברו, דברו לא יחל, אבל מיחל הוא לחפצי שמים (זז:).

הסוגיה ממשיכה ושואלת מדוע יש צורך למיעוט "לא יחל דברו", והלא כבר ידוע לנו כי להרע או להטיב הוא בדבר הרשות בלבד, ומתרת:

חד קרא למיפטריה מקרבן שבועה, וחד למיפטריה מן לאו דשבועה (זי:).

מסוגיה זו לומד הרמב"ן כי בכל דבר הקשור לחפצי שמים אין שבועה חלה כלל. בעל המאור אינו מזכיר סוגיה זו ולכן קשה לדעת כיצד הוא מסביר אותה, אך נראה כי לדעתו היא אינה עוסקת אלא בנשבע לעבור על המצוות,⁴ ואין לה יחס לנשבע לקיים מצווה.

4 כפי שמדויק מלשון הגמרא: "מנין שאין נשבעין לעבור על המצוות".

ו. סיכום ביניים

עד עתה ראינו שתי שיטות בביאור הביטוי 'מושב' ועומד מהר סיני'. שיטה אחת, שיטת בעל המאור,⁵ היא שבעקרון גדר 'מושב' ועומד מהר סיני' הוא סיבה לחלות השבועה ולא לפקיעתה. כשהגמרא משתמשת בסיבה זו כסיבה לאי-חלות השבועה הרי זו לשון מושאלת, והכוונה היא שאין איסור חל על איסור. במצוות עשה, שבהן לא שייך הטעם שאין איסור חל על איסור, שבועה לקיים את המצווה אכן מועילה לעניין החיוב אך לא לעניין הקרבן, מפני ש'ליתא בלאו והן'. אם נשבע לבטל את המצווה, בין לאו ובין עשה, אין עליו איסור שהרי "לא יחל דברו – אבל לחפצי שמים מיחל", וגם לא חיוב קרבן, שהרי "להרע או להיטיב" נוגע לדבר הרשות בלבד. שיטה שנייה היא שיטת תוספות הרא"ש, שלדעתו 'מושב' ועומד מהר סיני' הוא דין בפני עצמו, ומשמעותו היא שדיני שבועות נאמרו בדבר הרשות בלבד, ולא לקיים מצווה או לבטלה. זוהי גם שיטת הרמב"ן, והוא הוסיף וחיזק אותה מן הסוגיה בנדרים טז: שם נאמר, לדעתו, כי בכל הקשור לחפצי שמים אין שבועה חלה.

ז. מחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש

נשוב כעת למחלוקתם של רבי יוחנן וריש לקיש בדף כג: הגמרא עצמה מבארת, כפי שנאמר לעיל, שמחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש הינה האם דין 'כולל' – אשר לגבי איסור חל על איסור מוסכם כי הוא מועיל – מועיל גם לגבי שבועה, שהיא איסור הבא מחמת עצמו.

באופן פשוט, אם נבאר כי בעיית 'מושב' ועומד מהר סיני' היא בעיית איסור חל על איסור, הרי שצדקו דברי רבי יוחנן, כי 'כולל' יועיל אף לגבי 'מושב' ועומד'. ואם 'מושב' ועומד' הוא דין נקודתי בשבועות, ייתכן כי 'כולל' לא יועיל לו, וכדברי ריש לקיש. נמצאנו למדים כי יכולים אנו להסביר את מחלוקתם של רבי יוחנן וריש לקיש כמחלוקתם של התוספות ותוספות הרא"ש, או של בעל המאור והרמב"ן. דעת רבי יוחנן כדעתם של התוספות ובעל המאור, ש'מושב' ועומד' הוא מושג המקביל ל'אין איסור חל על איסור', ואילו דעת ריש לקיש כדעתם של תוספות הרא"ש והרמב"ן, שזהו מושג ייחודי לשבועות.

5 התוספות מסכימים לפחות לחלקה, אך אין הם חייבים להסכים עם טענת בעל המאור שהמיעוט "להרע או להיטיב" הוא לקרבן בלבד.

עד כה לא ירדנו ללבן את שיטת תוספות הרא"ש והרמב"ן, אותה שיטה ששייכנו כעת גם לריש לקיש, הסוברת ששבועות אינן שייכות במצוות, בין בקיומן ובין בביטולן. כפי שראינו, מן המקורות עליהם מתבססת שיטה זו משתמע כי כוח השבועה מוגבל לדברי הרשות בלבד; מה משמעה ופירושה של הגבלה זו?

ייתכן כי נוכל להשיב על השאלה אם נעיין בירושלמי אותו עימתו הראשונים עם סוגייתנו (כד.). כזכור, רבי יוחנן תירץ שהשבועה בסיפא של המשנה חלה על ידי 'כולל'. כלומר, אף על פי שבסיפא של המשנה מדובר על אדם שנשבע בפירוש כי לא יאכל נבילות, ושבועה מעין זו אמורה שלא לחול מאחר והוא כבר מושבע ועומד על איסור נבילות מהר סיני, מכיוון שמדובר באדם שכלל בשבועתו גם דברים המותרים יכולה השבועה לחול גם על האיסור. כפי שהסברנו, כך השווה רבי יוחנן בין דין מושבע ועומד מהר סיני לגבי שבועות לבין דיני איסור חל על איסור בשאר המקומות.

על תשובה זו של רבי יוחנן שבה והקשתה הגמרא: הרי על מנת ששבועה תחייב צריך שהיא תעמוד בכלל 'שעשה לאו פה', כלומר, שניתן יהיה להפוך אותה. והרי, אם נהפך את שבועתו שלא יאכל דברים המותרים ונבילות, תהיה זו שבועה לאכול דברים המותרים ונבילות, וזוהי שבועה שלא ניתן לקיימה!

מקושיה זו של הגמרא הסיקו הראשונים כי אף לשיטת רבי יוחנן לא מועיל 'כולל' אלא בשבועה הבאה לקיים את המצווה (בין לאסור את האסור כבר ובין לחייב את מה שחייב בו כבר), אך לא בשבועה הבאה לבטל את המצווה (בין להתיר את האסור ובין לאסור את המחוייב). ומכיוון שהחייב בשבועה מותנה ביכולת ההיפוך, הרי שדין 'כולל' לא יכול לחייב אף בשבועה לקיים את המצווה.

על מסקנה זו הקשו התוספות על אתר:

וקשה לריצב"א דתני בירושלמי שבועה שלא אוכל מצה ואכל מצה בלילי פסח חייב

אלמא דבאיסור כולל חיילא שבועה לבטל את המצוה (שבועות כד. ד"ה אלא).

קושיה זו של התוספות קשה לרבי יוחנן, אך קשה כמובן שבעתיים לריש לקיש. שהרי בעוד שלרבי יוחנן דין 'כולל' הוא גורם בעל חשיבות בחלות השבועה אלא שהוא נתקל בתנאי של עשיית 'לאו פה', הרי שלדעת ריש לקיש לדין 'כולל' אין חשיבות כלל!

בתוספות אנו מוצאים שני יישובים. התירוץ הראשון הוא תירוצו של הריצב"א עצמו, המחלק בין הנשבע בפירוש לבטל את המצווה (שאז אין שבועתו מועילה ואפילו ב'כולל') ובין הנשבע סתם (שאז על ידי כולל יכולה שבועתו להועיל לבטל את המצווה). על כן, אם נשבע שיאכל דברים המותרים וגם נבילה, אין ה'כולל' מועיל לחייב אותו על שבועתו

לבטל את המצווה משום שנשבע בפירוש לבטל את המצווה – וכפי שהתברר מסוגיית הבבלי; אך הנשבע שלא יאכל מצה סתם ולא הזכיר את ליל הפסח, חלה שבועתו על ידי 'כולל' ויתחייב אם לא יבטל את המצווה – וכפי שהוכיחו התוספות מן הירושלמי.

התירוץ השני הוא תירוץו של ר"י. ר"י חילק בין מצוות בקום ועשה, ש'כולל' מועיל לבטל אותן בשב ואל תעשה, ובין מצוות בשב ואל תעשה, שכולל אינו מועיל לבטל אותן בקום ועשה. לפיכך, הנשבע שלא יאכל מצה, חלה השבועה על ידי 'כולל' גם על ליל פסח, שמצוות אכילת מצה בו היא מצווה בקום ועשה, וביטולה בשב ואל תעשה – וזהו הדין שהובא מן הירושלמי; הנשבע לאכול דברים המותרים וגם נבילות, לעומת זאת, לא חלה שבועתו על ידי 'כולל' לחייבו באכילת הנבילות, ששם עובר על המצווה בקום ועשה – וזהו ביאור סוגיית הבבלי.

יש לעיין מה יסוד מחלוקת התירוצים הנ"ל.

ח. שבועה כחוק או כהיגד

והנה, אם נעיין בתירוץו של הריצב"א נמצא כי לדעתו אין כל בעיה בכך ששבועה סותרת מצווה כל עוד נעשה הדבר על ידי שבועה כוללת. הבעיה לדעתו קיימת רק כאשר ההיגד של השבועה סותר את דין התורה באופן ישיר.

תירוץו של הר"י, לעומת זאת, אינו בוחן את ההיגד כי אם את תוכנה של השבועה. על פי ר"י, כאשר השבועה מצליחה לחול יהיה כוחה ככוחה של מצווה קיימת. על כן, בהתנגשות בין מצווה קיימת לבין המצווה שהטילה השבועה יהא הדין תמיד שב ואל תעשה.

מסתבר כי מדובר במחלוקת יסודית בהבנת מהותה של השבועה. לדעת הריצב"א השבועה אינה יוצרת איסור או חיוב, אלא מהווה היגד. מאחר ומשמעות ההיגד היא השוואה בין שם ה' לבין נכונותה של עובדה מסוימת (במקרה שלנו, עובדה עתידית), הרי שהפיכת עובדה זו לשקרית הופכת את ההיגד למחלל שם ה'. מוקד האיסור, אם כן, אינו במעשה המחלל, כי אם בהיגד המתחלל. על כן, היותה של שבועה תקינה או לא-תקינה תיבחן לא על פי תוכנה של השבועה, כי אם על פי ההיגד עצמו. אם ההיגד עצמו אינו סותר או מקיים את מצוות התורה הוא מוגדר כדבר הרשות, אף אם תוצאותיו יכולות לסתור או לקיים מצווה.

לדעת הר"י, לעומת זאת, עיקרה של השבועה אינו בהיגד כי אם ביצירת חיוב או איסור על הגברא. שם ה' בשבועה נועד לתת תוקף לדיבור, על מנת שיוכל ליצור את החיוב או

את האיסור. לאור הבנה זו, ברור כי תקינותה של השבועה לא תימדד על פי ההיגד, כי אם על פי תוכן החיוב או האיסור שנוצר.

כשנדקדק בדבר נמצא, כי ייתכן ושאלה זו גופא עומדת ביסוד מחלוקתם של ריש לקיש ורבי יוחנן. לדעת רבי יוחנן, שבועה יוצרת איסור או חיוב ככל איסורים וחיובים שבתורה. ממילא, חלים על האיסור או החיוב הכללים הרגילים החלים על איסור או חיוב, כגון אין איסור חל על איסור. בנוסף, התורה חידשה כי במקרה בו האדם מנסה ליצור חוק המתנגד לאחד החוקים הקיימים בתורה, יד ההלכה הקיימת תהיה על העליונה – "מיחל הוא לחפצי שמים", ואין 'להרע או להיטיב' אלא בדבר הרשות.

לדעת ריש לקיש, לעומת זאת, השבועה הינה היגד, והאיסור איננו במעשה אלא בחילול הדיבור. על כן, דין אין איסור חל על איסור אינו שייך לגביה. דין איסור חל על איסור שייך דווקא היכן שאותו מעשה נאסר פעמיים, אך לא כאשר פעולה אחת היא בעלת שתי תוצאות אסורות.⁶

לדעת ריש לקיש, אם כן, הסיבה לאי-חלות השבועה בנשבע לקיים דבר מצווה אינה טמונה בתוכן השבועה, כי אם בהיגד. נראה כי הסברה לכך מפורשת בטיעונה של הגמרא – "והא מושבע ועומד מהר סיני הוא!" ובנדרים הוסיפו – "ואין שבועה חלה על שבועה!" (ח.).

הדגש בגמרא אינו על המצווה, כי אם על השבועה שנשבעו בני ישראל לקיים את התורה. ביאור הדברים הוא, לעניות דעתי, שכאדם אומר פעמיים אותו דבר או סותר את היגדו הקודם, הרי שההיגד השני פשוט אינו קיים. וכעין מה שמצינו, "כיון שהגידי שוב אינו חוזר ומגיד".

על כן, במקום בו ההיגד עצמו אינו סותר במפורש היגד קודם ריש לקיש יודה כי השבועה תחול ואף שאינה חלה ב'כולל', וכריצב"א. לדעת רבי יוחנן, לעומת זאת, חלות השבועה לא תהיה תלויה באופן האמירה כי אם בתוכנה ובתוכן הדינים אותם היא סותרת, וכר"י.⁷

6 כפי שכתב הגר"ח במכתב (חידושי הגר"ח על הש"ס החדש, מהדורת מישור תשס"ח, עמ' קצב). הגר"ח הוכיח דבריו מן התוספות ביבמות (לד. ד"ה והוציאו), שכתבו שהאוכל איסור בשבת ועל ידי כך גמר מלאכת הוצאה אינו חשיב איסור חל על איסור שכן הוצאה ואכילה הם שני עניינים נפרדים, ואף שנגמרים על ידי אותה הפעולה. ועיין גם קובץ הערות לגר"א וסרמן (סימנים לג-לד) שכתב בדומה לדברינו.

7 במאמרנו נטינו להציג את מחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש כמחלוקת האם איסור שבועה ממוקד בהיגד, ועל כן 'אין שבועה חלה על שבועה' הוא דין עצמאי בשבועות, או שמא שבועה אכן יוצרת איסור או חיוב, ועל כן 'אין שבועה חלה על שבועה' הוא דין באיסורים. אמנם, מצינו במפרשים דרכים להסביר את שני האמוראים על פי כל אחד משני הצדדים דלעיל:

מן הרמב"ן (כד. ד"ה בשלמא) משמע כי אף לדעת רבי יוחנן שבועה היא היגד, והמחלוקת בינו לבין ריש לקיש היא בשאלה האם נפילת חציו של ההיגד מפילה בהכרח אף את חציו האחר (מעין עדות שבטלה מקצתה בטלה כולה).

הגר"א וסרמן (קובץ הערות סימן לד) מבאר כי בין לרבי יוחנן ובין לריש לקיש אין שבועה חלה על שבועה' משמעותו שאין איסור חל על איסור; המחלוקת היא האם דין 'כולל' מועיל להחיל איסור על איסור אף במצב בו היכללות המותר עם האסור אינה הכרחית – עי"ש.